

Надія Харченко

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету;

м. Умань, Україна

e-mail: kharchenkon.a@ukr.net

Кишмар Василь

магістрант

Уманського державного педагогічного університету імені П.Тичини,

факультет соціальної та психологічної освіти,

м. Умань, Україна

e-mail : valdem333@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкрито основні теоретичні підходи до проблеми батьківського відношення, дитячо-батьківських стосунків та сімейних стосунків у сім'ях, які виховують молодших школярів. Розкрито їх вплив на особистість молодшого школяра.

***Ключові слова:** сімейне виховання, батьки, дитина, особистість, спілкування, атмосфера.*

Актуальність теми дослідження. На соціально-психологічний стан сучасного суспільства впливає ряд негативних чинників. Це економічна і екологічна криза, стихійні лиха, а також пов'язані з ними міграція населення, зміна умов життя, переоцінка суспільних та індивідуальних цінностей, що в свою чергу відображається на стані сім'ї, меті та завданнях виховання і розвитку дітей, на батьківсько-дитячих взаєминах, стилі сімейного виховання.

З початку ХХ століття в психології постійно зростає інтерес до ролі сімейних факторів у розвитку особистості дитини, в етіології емоційно-

особистісних порушень. У нашій країні сплеск інтересу й уваги до закономірностей дитячо-батьківських відносин, структури та розвитку сім'ї, розвитку особистості в контексті сім'ї, підтримуючим, розвиваючим і патологічним впливам сім'ї, набули величезний розмах в останні роки. Крім того, що цінність сім'ї в українському суспільстві безумовно зростає, інтерес до даної теми у вітчизняній психології пов'язаний ще й з нечисленністю і розрізненістю теоретичних досліджень, а також із запитами практики, з необхідністю створення ефективних і економічних технологій практичної роботи з сім'єю в сучасному російському суспільстві.

В роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників М. Й. Боришевського, Г. Я. Варги, В. І. Гарбузова, Т. В. Говорун, Е. Г. Ейдемилера, О. І. Захарова, А. Є. Лічко, О. Б. Насонової, С. Броді, О. С. Співаковської, В. В. Століна, О. М. Шарган, Т. С. Яценко, А. Болдуїн, А. Роє та інших переконливо показана залежність формування особистості дитини від стилю виховання в родині, батьківського ставлення до дитини, способів родинного спілкування. При цьому на хід психічного розвитку дитини суттєво впливають не тільки грубі порушення в батьківському ставленні й поведінці. За даними С. Броді, різні стилі догляду і поводження з дитиною починаючи з перших днів її життя формують ті чи інші особливості психіки і поведінки дитини.

Ставлення батьків до дитини має особливе значення під час вікових криз розвитку (К. В. Бардін, Л. В. Венгер, Л. С. Виготський, Т. В. Дорожевець, О. І. Захаров, В. Ф. Маценко, Є. В. Новікова, В. Н. Петрушек, Є. Т. Соколова, В. В. Столін, Л. Н. Таран [7], Т. М. Титаренко), зокрема, і молодшого шкільного віку.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз основних концептуальних підходів до вивчення особливостей сімейного виховання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. На думку А. Я. Варга, В. В. Століна та інших, сімейне виховання – це система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків. Для розвитку

позитивних дитячо-батьківських відносин дорослі повинні володіти певним рівнем знань з проблеми виховання і взаємини з дитиною (Е. О. Смирнова, М. В. Бикова та інші). Тому актуальність і значимість проблеми дитячо-батьківських відносин залишається незмінно гострою протягом всього розвитку психологічної науки і практики.

Істотний вплив на формування психіки дитини, особливо на етапах вікових криз, має сім'я з певними усталеними зв'язками між її членами. Саме на сім'ю покладені основні обов'язки по створенню середовища для розвитку особистості дітей, а також забезпечення їх безпеки при взаємодії із навколишнім світом.

Батьківське ставлення – це цілісна система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в поводженні з нею, особливостей сприйняття та розуміння характеру дитини, її вчинків [4]. У випадках, коли батьківське ставлення набуває неадекватних форм (недостатня увага до дитини, гіперопіка), психологічний розвиток дітей не відповідає віковим особливостям.

Такі вчені, як І. Д. Бех, С. Л. Братченко, О. О. Галицьких, О. М. Корніяка зазначають, що характер спілкування батьків з дитиною коливається між такими екстремумами: особистісне – авторитарне [5]. При особистісно орієнтованому спілкуванні дорослий проявляє по відношенні до дитини гуманістичну позицію, він сприймає її, визнає, розуміє. Стосунки будуються на основі реального діалогу, завдяки чому досягається реалізація регулятивної функції спілкування, відбувається взаємозбагачення суб'єктивними цінностями, інформацією, емоціями. Водночас, при авторитарному спілкуванні сприйняття дитини як повноправного суб'єкта спілкування мінімізується, в результаті чого дитина сприймається на основі існуючих стереотипів. Таким чином, функція взаємозбагачення практично не реалізується, в той час як регулятивна функція домінує. Вибір батьками неадекватного типу батьківського ставлення спричинює порушення у процесі їх спілкування з дітьми, виконуються лише традиційні «батьківські» функції, між батьками та дітьми встановлюється бар'єр, в сім'ї відсутні теплі стосунки, взаєморозуміння.

А. А. Шведовська, аналізуючи специфіку позиції батьків при різних типах взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку, виділяє п'ять груп дитячо-батьківської взаємодії: конфліктний тип, гармонічний тип, дистантний тип, тип «домінуючі батьки – підкорена дитина» і тип «домінуюча дитина – потураючі батьки» [8, с. 70]. Так, за умови встановлення конфліктного типу взаєностосунків спостерігається активна боротьба за встановлення панівного становища у стосунках, як зі сторони батьків, так і з боку самої дитини. Цей тип взаємодії характеризується високою напругою. Дитина постійно намагається довести свою перевагу, дорослі не прислуховуються до вказівок дитини навіть за об'єктивних обставин. Оскільки дитина постійно втручається у діяльність батьків, вони не в змозі спланувати свою діяльність, а тому їх вказівки носять фрагментарний характер. Контролюється лише результат діяльності дитини. При невдачах батьки перекладають відповідальність на дитину, можуть використати «наклеювання ярликів».

При гармонічному типові взаємодії батьки узгоджують власні позиції з позицією дитини. Ролі між батьками та дитиною розподіляються залежно від обставин та носять адекватний характер. Батьки регулюють діяльність дитини на всьому етапі, у разі потреби – допомагають. Невдачі, так як і успіхи, адекватно сприймаються всіма учасниками взаємин. Відносини характеризуються емоціональним сприйняттям та симпатією.

При дистантній взаємодії відсторонений батько (чи мати) надають перевагу управлінню дитиною, яка не виражає бажання сперечатися з цим. У випадках, коли ініціатива переходить до дитини, її вказівки та настанови ігноруються. В цілому, у взаєминах немає такої напруги, як при конфліктному типу. Проте так само негативно сприймаються невдачі дитини, відсутнє регулювання її поточних дій, оцінювання проходить по результату без можливості щось виправити в ході виконання.

Тип «домінуючі батьки – підкорена дитина» характеризується повним контролем усіх ситуацій з боку домінуючих батьків. Вираженого протистояння у відносинах немає. Порівнюючи з попереднім типом, слід відмітити ще більшу

непослідовність керівництва. Результати дитини оцінюються адекватно, проте батьки часто використовують неконструктивні способи підтримки взаємодії з дитиною.

При взаємодії «домінуюча дитина – потураючі батьки» дитина займає позицію схожу з позицією дитини конфліктного типу, однак він не намагається отримати лідерські позиції. Потураючі батьки досить послідовні, орієнтуються на стан дитини, регулюють її діяльність, вказуючи на поточні помилки, які дитина може виправити. У випадку, коли дитина не бажає цього робити, такі батьки можуть виконати дію замість дитини.

А. Адлер закликав до запровадження у системі сімейного виховання принципу рівності, співробітництва, тотожності батьків і дитини як в області прав, так і в області відповідальності [3, с. 280]. Одним із його послідовників був Р. Дрейкус, який визначав основні завдання виховання батьками власних дітей як: повага унікальності, індивідуальності та недоторканності дітей з самого раннього віку; розуміння дітей, проникнення в їхній спосіб мислення, вміння розбиратися в мотивах і значенні їх вчинків; вироблення конструктивних взаємин з дитиною; знаходження власних прийомів виховання з метою подальшого розвитку дитини як особистості [2, с. 177].

Широкого розповсюдження в США та інших країнах стосовно сімейного виховання набули погляди Т. Гордона, які базуються на феноменологічній теорії К. Роджерса [2, с. 178]. Слід зазначити, що К. Роджерс пропагував щирі прояви справжніх почуттів усіх членів сім'ї, об'єктивне і безумовне прийняття відчуттів та емоцій близьких, відданість своїм переконанням та внутрішньому «Я». Він зазначав, що позитивна взаємодія батьків з дітьми можлива лише на основі вміння чути власних дітей; висловлювати свої переконання на рівні, доступному для розуміння дитини; шукати компроміси при вирішенні конфліктних питань.

Підтримка дитини з боку батьків в цей період має особливо важливе значення, оскільки зазвичай у родині підтримуються прагнення досягти успіхів в нових умовах, а тому має доцільність і визнання досягнень не лише у колишніх формах відносин, а й у навчанні. Дитина прагне, щоб в колі сім'ї її визнали в

новому соціальному статусі: як учня, відповідальну людину, з якою можна порадитися та з якою потрібно рахуватися [1]. Діти молодшого шкільного віку намагаються передбачити майбутні реакції оточуючих на їх вчинки та постійно звертаються до дорослих за оцінкою їх діяльності.

Вагомий вплив на особистість дитини молодшого шкільного віку має і негативна сімейна атмосфера. Так, науковці В. У. Кузьменко, Ю. О. Приходько вказують, що для повноцінного розвитку дитини суттєвими є гармонізація батьківсько-дитячих стосунків, їх позитивний характер. В процесі спілкування здійснюється інтеріоризація дитиною зразків батьківської поведінки, норм і правил сімейних стосунків та міжособистісних взаємин, формується спільність поглядів та думок, досягається взаєморозуміння. Психологи розкривають особливості впливу негативної сімейної атмосфери на: формування самооцінки, якості особистості та поведінкові прояви, учбову діяльність дитини молодшого шкільного віку. Зазначимо, що негативні батьківсько-дитячі взаємини суперечать принципам Декларації прав дитини ООН, у якій зазначено, що дитина для повноцінного і гармонійного розвитку особистості потребує любові і розуміння. Вона повинна рости під опікою і відповідальністю своїх батьків, в атмосфері любові, морального і матеріального забезпечення [6].

Так, аналізуючи фактори дестабілізації психологічного стану молодших школярів, Г. О. Силіна провідну роль надає сімейним конфліктам, дефіциту батьківської любові, жорстокості, непослідовності у вихованні, надмірній вимогливості, психологічній неграмотності батьків.

Забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини у цьому віці можливо лише на основі позитивних, систематичних батьківсько-дитячих взаємин, які мають реалізовуватися емоційно (прояви любові та турботи), мовленнєво (надання порад, пояснення норм поведінки) та ситуативно (контакти під час ігор, праці, розваг).

Дослідники М. І. Лісіна, О. Б. Насонова вказують на зв'язок між ставленням дитини молодшого шкільного віку до батьків та ставленням батьків до неї. Якщо дитина сприймає батьківське ставлення як позитивне (відчуває

задоволення своєї потреби в безпосередньому позитивному емоційному контакті), то так само вона ставиться до батьків. Негативне ставлення батьків породжує відповідне ставлення до них. Так, І. Сіданич, досліджуючи культуру взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку у сім'ї і школі, виокремив три групи батьків за рівнем сформованості культурних взаємин з дітьми: гуманістичний рівень; поблажливо-ліберальний; дисциплінарно-авторитарний [6]. Дослідник дійшов висновку, що у сім'ях, які характеризуються дисциплінарним та поблажливим стилями спілкування, діти зазвичай мають низьку самооцінку. Це зумовлено низьким культурним рівнем батьків, використання репресивних методів виховання тощо.

Н. Подлеснова констатує, що молодші школярі з низькою самооцінкою, пасивністю, невпевненістю, боязкістю, підвищеною тривожністю, надмірною чуттєвістю до критики виховуються в атмосфері байдужого ставлення до них батьків. Науковець підкреслює, що «самооцінка, яка формується у дитини в сім'ї, позначається на її відношенні до успіхів у навчанні, спілкуванні з однолітками» [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, молодший шкільний вік має певні особливості щодо сімейного виховання та батьківського ставлення, що перш за все, пов'язано зі здобуттям дитиною статусу школяра. Розумна і любляча дитину сім'я допомагає дитині освоїти пропоновані до нього нові вимоги навчальної діяльності і прийняти їх як неминуче і необхідне. Істотний вплив на формування психіки дитини, особливо на етапах вікових криз, має сім'я з певними усталеними зв'язками між її членами. Саме на сім'ю покладені основні обов'язки по створенню середовища для розвитку особистості дітей, а також забезпечення їх безпеки при взаємодії із навколишнім світом. Вибір батьками неадекватного типу батьківського ставлення спричинює порушення у процесі їх спілкування з дітьми, виконуються лише традиційні «батьківські» функції, між батьками та дітьми встановлюється бар'єр, в сім'ї відсутні теплі стосунки, взаєморозуміння.

Список використаної літератури

1. Буянова С. М. Становление представлений о себе в младшем школьном возрасте. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/>
2. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
3. Горещька О. В. Психологічні особливості ставлення батьків до дитини дошкільного віку. Актуальні проблеми практичної психології: [зб. наук. праць]. Херсон, П. П. Вишемирський, 2009. Ч. 1. С. 277-287.
4. Гуляр О. О. Вплив батьківського ставлення на емоційну сферу дитини молодшого шкільного віку. [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://intkonf.org/.ru/>
5. Капитонец Е. В. Психолого-педагогические условия воспитания младшего школьника. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/>
6. Руденко І. Особливості психічного розвитку дитини: вікові кризи, основні новоутворення, провідні типи діяльності. [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://teacher.ed-sp.net/>
7. Таран І. Роль сім'ї у формуванні цілісного ставлення дошкільників до інших людей. Вісник Інституту розвитку дитини. 2010. № 10. С. 125-130.
8. Шведовська А. А. Специфика позиции родителей при различных типах взаимодействия с детьми дошкольного и младшего школьного возраста. Психологическая наука и образование. 2006. № 1. С. 69-84.